

УДК 811.161.2'282:81'373.22

Руслана Омельковець
(Луцьк)

ДАЛЕКТНЕ ЧЛЕНУВАННЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ (ЗА ЛЕКСИЧНИМИ АТЛАСАМИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ)

У статті розглянуто спроби діалектного членування західнополіського говору за лексичними атласами Західного Полісся на основі різних лексико-тематичних груп.

Ключові слова: західнополіський діалект, діалектне членування, лексичні ареали.

Омельковець Р. Диалектное членение западнополесского говора (за лексическими атласами Западного Полесья)

В статье рассмотрены попытки диалектного членения западнополесского говора за лексическими атласами Западного Полесья на основе разных лексико-тематических групп.

Ключевые слова: западнополесский диалект, диалектное членение, лексические ареалы.

Omelkovets R. West-polissian dialectic pronunciation segmentation (according to Vest Polissya lexical atlases)

Vest-polissian dialectic pronunciation segmentation attempts according to lexical atlases, based on different lexico-thematic groups.

Key words: vest-polission, dialect, dialectic segmentation, areas.

Постановка наукової проблеми. Дослідження лексичного складу говорів становить неабиякий інтерес. З'являється чимала кількість мовознавчих праць, присвячених як загальним питанням української діалектної лексики, так і її окремим тематичним і лексичним групам, що функціонують у різних регіонах України.

Діалектна лексика Західного Полісся становить значний за обсягом репертуар одиниць, які характеризуються складною сіткою протиставлень. Важливе значення для ареалогічного вивчення західнополіського діалектного континуума має визначення співвідношення ареалів, що визначаються на основі різних груп лексики.

Огляд літератури. Для репрезентації та аналізу лексики Західнополіського регіону і давніше був використаний лінгвогеографічний метод. Першою такою роботою є дослідження польського діалектолога Ю. Тарнацького [21]. Пізніше О. М. Євтушок створив "Атлас будівельної лексики Західного Полісся" [10], Ф. Й. Бабій – окремі лінгвістичні карти [4, с. 42], Л. Г. Пономар – атлас "Назви одягу Західного Полісся" [19], В. М. Куриленко (у ширшому контексті) "Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах" [13]. Західне Полісся скартографовано і в таких працях, як АУМ [3], "Дьялекталагічны атлас беларускай мовы" [8],

© Руслана ОМЕЛЬКОВЕЦЬ

зокрема Берестейщина; багато що по-новаторському подав Ф. Чижевський в "Atlasie gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy" [20]. З'явилося ряд нових лінгвогеографічних досліджень, зокрема "Атлас західнополіських назв лікарських рослин" [16] та атлас, доповнений чималою кількістю карт, у складі монографії "Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі" [17] Р. С. Омельковець, а також "Атлас західнополіських фаунономенів" [1] та "Атлас мисливської лексики Західного Полісся" [2] Г. Л. Аркушина.

Необхідність регіонального картографування є самоочевидною, оскільки не лише уможливує інтерпретування мовних фактів в ареальному та історико-культурному аспектах, але й створює підґрунтя для їх подальшої генералізації. І сьогодні проблема членування діалектних територій є надзвичайно важливою й часто дискусійною. Отриманий упродовж останніх десятиліть лексичний матеріал дає вагомні результати щодо діалектної диференціації цього регіону. Тому ми поставили за мету розглянути спроби діалектного членування західнополіського говору за лексичними атласами Західного Полісся на основі різних лексико-тематичних груп.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміло, що дослідити явище, яке існує в просторі, неможливо без його просторового відображення та осмислення. Тому найдосконалішим способом передачі територіального розміщення лексики залишається лінгвістична карта [5, с. 18]. На відміну від дескриптивного дослідження картографування не лише забезпечує фіксацію мовних фактів, але й дає можливість простежити динаміку досліджуваних явищ у просторі й часі. Отже, лише поєднанням прийомів лінгвогеографічного, лексикографічного та монографічного описів можна забезпечити повноту репрезентації й докладність інтерпретації лексики говорів та її семантичної структури, хоча процес взаємодоповнення інформації є дуже трудомістким [6, с. 22], оскільки "вимагає оперування значно більшим за обсягом і складнішим за структурою матеріалом, актуалізує репрезентацію й вивчення об'єкта у його багатопланових системних зв'язках" [7, с. 10]. Саме картографування в поєднанні із системним описом дозволяє з'ясувати відношення між окремими діалектними системами та діалектними зонами [6, с. 22].

Західнополіські говірки в лінгвогеографічному плані вже були об'єктом спеціального опрацювання (на матеріалі сільськогосподарської лексики говірок Волинської області виконала атлас Г. О. Козачук, побутової лексики басейну Горині – Ф. Й. Бабій, українсько-білоруське пограниччя досліджував Ю. Тарнацький, будівельну лексику – О. М. Євтушок, лексику тваринництва – В. М. Куриленко, назви одягу – Л. Г. Пономар). Однак не можемо заперечити факту недостатності такого вивчення, що і зумовило посилення активності досліджень у цьому напрямку впродовж останніх років. Опубліковано кілька нових лексичних атласів, які допоможуть у розв'язанні ряду актуальних проблем, зокрема "Атлас західнополіських назв лікарських рослин" Р. С. Омельковець, "Атлас західнополіських фаунономенів" та "Атлас мисливської лексики Західного Полісся" Г. Л. Аркушина.

Варто зауважити, що досліджуючи різні тематичні групи лексики на тій самій території різними авторами виділено неоднакову кількість діалектних зон, або та ж зона має неоднаковий розмір і входить у різні просторові опозиції.

Проаналізовано 6 діалектологічних праць та "Атлас Волинської області", який містить 8 лексичних карт, де також можна виявити деякі лексичні протиставлення. Аналіз ускладнюється відсутністю однакових назв на позначення одних і тих же мікрозон та виділенням різних територій на їх позначення.

На підставі аналізу просторового розміщення назв лікарських рослин здійснено членування західнополіського мовного регіону і окреслено дев'ять діалектних зон [17], на основі мисливської лексики [2] – 6, назв одягу [19]– 4, фаунономів [1], будівельної [9; 10] та сільськогосподарської лексики [11; 12] – 3.

Усі автори вказують на ареальну опозицію південь – північ, що є логічним і зрозумілим, оскільки на формування окремої діалектної одиниці впливали й певні історичні чинники.

Деякі з дослідників за оригінальним лексичним матеріалом протиставляють західні говірки східним [9; 14; 15].

Аналіз дифузійних явищ, які засвідчує карта 77 "Зони західнополіського говору" Атласу Р. С. Омельковець [16] дає підстави стверджувати наявність перехідної зони між південними та північними говірками, середина якої знаходиться приблизно на лінії Березне, Рожище, Турійськ.

Р. С. Омельковець та Л. Г. Пономар окремо виділяють північно-західну і західну зони, які Г. Л. Аркушин називає любомльсько-шацькими говірками, а частину з них – присвітязькою групою говірок. О. М. Євтушок об'єднує їх в одну групу – північно-західні. Лексичні протиставлення та карта 78 "Перехідні зони" Атласу Р. С. Омельковець [16] засвідчує, що перехідна зона між північно-західною і західною зонами існує, хоча дуже вузька, тому, на наш погляд, доцільніше говорити не про існування перехідної зони як такої, а про між'ядерну дифузію [18]. Варто, зауважити, що виділення ядер діалектних зон і перехідних мікрозон дуже важливе, оскільки дозволяє уникнути суб'єктивізму, який часто проступає при "гострому" членуванні території, а також виявити порубіжні ефекти, що виникають при взаємодії різних говірок, та виділити інтегральні й диференційні риси діалектних зон [18].

Північно-західна та північно-східна зони виокремлені у 6 із 7 досліджуваних джерел (див табл.). Найчіткіше виділено північно-східна зона. Межі північно-західної – дифузні. Лексичні карти 5 із опрацьованих джерел (див. табл.) чітко окреслюють захід. На існування східної групи говірок вказують лише Л. Г. Пономар [19] та Р. С. Омельковець [17], південно-східної та південно-західної зон – Р. С. Омельковець [17] та Г. Л. Аркушин (лише на основі мисливської лексики) [2]. Г. О. Козачук південно-східні говірки називає маневицько-цуманськими, північно-західні – ратнівськими, північно-східні – камінь-каширськими. [12]. Ці говірки виділені лише на основі 3 лексико-тематичних груп, тому може постати питання, чи не є це явищем порубіжного ефекту, адже центр південно-західної зони за Атласом Р. С. Омельковець знаходиться поза межею (за Атласом української

мови), що відділяє західнополіські говірки від волинських. Наявність замкнених ізолекс у центрі засвідчують карти Р. С. Омельковець [17], Г. Л. Аркушина [1; 2], О. М. Євтушка [10] і дають змогу виділити центральну зону. На виокремлення прибузьких говірок вказують карти "Атласу мисливської лексики" Г. Л. Аркушина [2] та окремі лексичні карти Волинської області [4]. Про глибоку діалектну відособленість верхів'я Прип'яті та басейну її західнополіських приток Вижівки, Турії, Стоходу говорить В. М. Куриленко [13; 14; 15].

Висновки.

1. Аналіз досліджень західнополіського говору на основі багатьох лексико-тематичних груп, вивчених різними авторами методом лінгвістичного картографування, показав, що ці говірки за своїм структурним складом неоднорідні.

2. Досліджуючи різні тематичні групи лексики різні автори на тій самій території виділяють неоднакову кількість діалектних зон. Це ж можна простежити й на прикладі схожих груп лексики (наприклад, мисливська лексика та фаунономеї), досліджених одним автором.

3. Деякі зони виокремлюються майже всіма авторами, зокрема північно-західна та північно-східна, а інші – поодинокі, наприклад, південно-східна та південно-західна.

4. Одна й та ж зона охоплює неоднакову площу і входить у різні просторові опозиції.

5. У досліджуваному діалектному континуумі виділено декілька груп ареалів, на основі яких можна виокремити: а) діалектні зони, що приблизно однаково виділені багатьма дослідниками; б) ареали, що об'єднують кілька мікрозон, на які вказують окремі автори; в) мікрозони, зафіксовані поодинокі.

№	Зони	1	2	3
		Р. С. Омельковець Атлас західнополіських назв лікарських рослин	Г. Л. Аркушин Атлас західнополіських фаунономенів	Г. Л. Аркушин Атлас мисливської лексики Західного Полісся
1	Північно-західна	+	+ присвітязькі	+ любомльсько-шацькі
2	Західна	+		
3	Прибузькі	–	–	+
4	Північна	+	–	–
5	Північно-східна	+	+	+
6	Східна	+	–	
7	Південно-східна	+	–	+
8	Південна	+	–	–
9	Південно-західна	+	–	+
10	Центральна	+	+ (ядро західнополіських говірок)	+
11	Протиставлення південь-північ	–	+	+

Література

1. Аркушин Г. Л. Атлас західнополіських фаунономенів / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 322 с.
2. Аркушин Г. Л. Атлас мисливської лексики Західного Полісся / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 410 с.
3. Атлас української мови : у трьох томах. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
4. Бабій Ф. Й. Лексичні карти : Атлас Волинської області / Ф. Й. Бабій. – М., 1991. – С. 42.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
6. Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22–30.
7. Гриценко П. Ю. Лексична система говорів і картографування / П. Ю. Гриценко // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 10–20.
8. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск : Выдавецтва АН БССР, 1963. –

І. Волинсько-поліські говірки

4	5	6	7
Л. Г. Пономар Назви одягу Західного Полісся	О. М. Євтушок Атлас будівельної лексики Західного Полісся	Г. О. Козачук Ареалогія сільськогоспо- дарської лексики	Ф. Й. Бабій Атлас Волинської області Лексичні карти
+	+	+	–
+	північно-західна	ратнівська	–
–	–	–	+
–	–	–	–
+	+	+	–
+	–	камінь-каширська	–
–	–	–	–
–	–	+	–
–	–	маневицько-цуманська	–
–	–	–	–
–	–	–	–
–	+	–	–
+	+	+	+

VIII с. + 338 карт.

9. Євтушок О. М. Ареалогія будівельної лексики західнополіського говору / О. М. Євтушок // Дослідження з української діалектології. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 81–93.

10. Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1993. – 133 с.

11. Козачук Г. О. Ареалогія сільськогосподарської лексики у західнополіських та надбузько-поліських говірках / Г. О. Козачук // Лінгвогеографія Черкащини. – Умань, 2000. – С. 19–23.

12. Козачук Г. О. Зональний склад західнополіських говірок української мови / Г. О. Козачук // Тези республік. конф. по атласу історії культури Вол. обл. – Луцьк, 1991. – С. 83–84.

13. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. – Глухів, 2004. – 260 с.

14. Куриленко В. М. До питань діалектної специфіки Західного Полісся в контексті українськополіського макроареалу / В. М. Куриленко // Тези республік. конф. по атласу історії культури Вол. обл. – Луцьк, 1991. – С. 84–85.

15. Куриленко В. М. До проблеми ареалогії західнополіських говірок / В. М. Куриленко // Волинь філологічна : текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукр. і всеслов'ян. контекстах / упор. і ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 129–132.

16. Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин / Р. С. Омельковець. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 132 с.

17. Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі : монографія / Р. С. Омельковець. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 300 с.

18. Омельковець Р. С. Тенденції просторової поведінки назв лікарських рослин у західнополіських говірках / Р. С. Омельковець // Волинь філологічна : текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукр. і всеслов'ян. контекстах / упор. і ред. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 168–181.

19. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся / Л. Г. Пономар. – К., 1997. – 182 с.

20. Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy / F. Czyżewski // Rozprawy Slawistyczne. 2. – Lublin, 1986. – XXXIX s.+230 s.

21. Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów : Polesie – Mazowsze / J. Tarnacki. – Warszawa, 1939. – 101 s. + 189 map.